

Велич Івана Величковського

ОЛЬГА ЧАПЛЯ

23 ЧЕРВНЯ 2023

«Similem ducit Deus ad similem» — «Бог веде подібне до подібного». І хоча в первісному, Гомеровому, значенні йшлося про Зевса, а в українській літературі цей вислів знаний у дещо іншому контексті насамперед із байки «Собаки і Вовк» Григорія Сковороди, я часто дивуюся християнському змісту цієї фрази. Дивуюся і люблю відстежувати ті шляхи, якими Бог водить — подібне до подібного. Особливо захопливе стеження виходить, коли між мною, дослідницею, і «слідами» пролягло чимало часу, тож зазвичай моє розслідування так чи сяк пов'язане з книжками.

«Меч духовний» Лазаря Барановича, надрукований 1680 року

Одного разу, десь у 1660-х роках, Бог привів Івана Величковського до Києво-Могилянської колегії. Там познайомив його з Варлаамом Ясинським, який став Івановим учителем, а потім — ректором Могилянки (1665–1673), настоятелем Києво-Печерської лаври (1684–1690) і, на останньому етапі земного життя, митрополитом Київським, Галицьким і всієї Малої Росії (1690–1707). Іван-поет присвятив своєму наставникові дві — пробачте за патос — шедевральні збірки: «Зеґар з полузеґарком» і «Млеко», датовані 1690 і 1691 роками, але, як зізнавався автор у передмові, написані значно раніше. Схоже, що такий жест дедикації був не формальністю, а таки щиром виявом вдячності, адже відомо, що Варлаам опікувався Іваном.

Цілком можливо, що саме за посередництвом Варлаама Ясинського заізналися Іван Величковський і Лазар Баранович — архієпископ Чернігівський і Новгород-Сіверський, проповідник, поет і, що не менш важливо, учитель Варлаама Ясинського (цікаво, що Баранович якраз був ректором колегії у Варлаамові студентські роки). Варлаам Ясинський міг довірити свого учня Івана своєму вчителеві Лазарю.

Іван Величковський «опиняється» у Новгороді-Сіверському, коли Лазар Баранович організовує єпархіяльну друкарню, й активно долучається до видавничої діяльності. Про цінність Івана як працівника свідчить щонайменше те, що він переїжджає до Чернігова разом із друкарнею архієпископа.

Ось так серед книжок, редагуючи і готуючи їх до друку, Іван Величковський трохи творить сам. Однієї чернігівської ночі (але ймовірніше — кількох, бо однієї би не вистачило) на початку 1680-х Іван Величковський від імені друкарів пише панегірик Лазареві Барановичу, відомий, згідно з прикінцевим підписом, як «*Lucubrationcula Ioannis Velichkovski*»¹, що в перекладі з латини означає «Нічна праця Івана Величковського». Текст в основному польськомовний, та містить чимало латинських цитат. За словами Сергія Маслова, панегірик належить до видань, що *albis corvis rariores*², та більша біда в тім, що той поодинокий примірник, як і безліч інших наших стародруків, десь у москві чекає на неодмінне повернення додому. Між іншим, той збережений примірник належить до приватної власності Самійла Величка — чи не нащадка Величковського?

Мені подобається бачити зв'язки, зокрема через асоціативну образність самого слова «зв'язок»: уявляю собі суцільну нитку, яка щось зв'язала докупки, і воно вже стало «пов'язаним»; завдяки «причепленості» виникає між окремими елементами якась причетність, спільність чи, скажу навіть так, спільнотність; зв'язаність утворює спорідненість: первісно різні складники системи раптово виявляють однорідність; а тоді між тими, хто належить до одного роду, з'являються іншої якості контакти, певний стосунок один до одного, взаємини, комунікація, і — хотілось би — порозуміння. Вочевидь, кожен взаємозв'язок має свій ступінь логічності й послідовності. Часом треба добряче постаратися, щоби їх побачити, вловити внутрішнім зором, а деколи вони прозоріші.

Іван Величковський починає вірші до Лазаря Барановича словами іншого Івана, теж великого — улюбленого Ісусового учня й автора новозавітних книг. Величковський цитує відомі євангельські рядки про смерть пшеничного зерна, необхідну для плідності та примноження життя. Після промовистого біблійного епіграфа автор розвиває тему, ідучи від хліборобського танатосу до смерті Лазаря. Іван Величковський зауважив подібність двох смертельних історій: щоб ожити, зерно потребує добрива-вологи, «підживкою» ж Лазаревого воскресіння стали сльози Христові; а тоді додав третій змістов(н)ий поверх — античний, для побудови якого вибрав відмінний мовний матеріал — латину: «*Auratos Rhodiis imbres nascente Minerva / Indulssisse lovem Perhibent*»³.

Автор одразу пояснює сказане:

*Gdy się rodziła Bogini Mądrości,
Deszcz złoty w Rhodzie wypadł z wysokości:
Gdy się odradzał Łazarz, wypadł oto
droższy nad złoto.⁴*

І з того коментаря зрозумілою стає ієрархія трьох рівнів: Ісусові сльози мають найбільшу життєдайну силу. Створивши дотепну й доволі логічну систему образів, Іван Величковський задумується, чому Ісус воскресив Лазаря, але не воскресив багатьох інших із-поміж тоді померлих. Його відповідь не цілком сподівана: це заслуга Марії — Лазаревої сестри, бо вона випросила в Ісуса братове повернення до життя, а Ісус не зміг їй відмовити тому, що Марія носить ім'я Його Матері... Не знаю, чи це було єдиною причиною Лазаревого воскресіння, лише додаю, що така версія могла зродитися у Величковського не *ex nihilo*, адже ім'я Марія носила як його дружина, так і мама Лазаря Барановича.

Знаємо з Євангелія від Івана, що Лазар «мертвий вийшов із зав'язаними в полотно руками й ногами та обличчям, хусткою обмотаним», а тоді Ісус сказав до свідків: «Розв'яжіть його і пустіть, нехай ходить» (Йн 11, 44). Іван Величковський пов'язав Лазареву історію переходу від смерті до життя з образом зерна — пшеничного зерна, що з нього виросте хліб життя, — яке теж мусить бути зв'язане у снопи.

*Lecz przecz związanym był Łazarz? Snać temu,
By się okazał był Swiatu wszystkiemu,
Że z Ziarna wrośł w snopek, co we żniwa
wiązany bywa.*

*Ziarno Pszeniczne śmiercią zagrzebione,
Ale żywotem w snopek rozmnożone.
Szczęśliweś Ziarno nie odnieśiesz szkody,
masz wsze wygody.⁵*

Іван Величковський підходить здалеку і помаленьку, він використовує прості й добре відомі образи, нашаровує їх і так наближається до основного — теми Лазаря Барановича. Згідно з авторовою візією, Лазар Баранович має багато спільного з Лазарем, про якого розповів Іван-євангелист, але також, і що не менш важливо, Лазар — зерно. Зерно, плоди якого найкращі плоди, бо вирощені для більшої слави Божої.

Zyzniejszy owoc być nigdzie nie może

*Nad ten, iako gdzie chwala twoia, Boże.*⁶

Що це за плоди? І для безпосереднього адресата, і для будь-кого іншого з цільової читацької аудиторії, себто для українських інтелектуалів кінця XVII століття, що мислили біблійними категоріями, концепт зерна передбачав його зв'язок зі словом, адже неможливо проігнорувати асоціації з притчею про сіяча. Лазар Баранович — творець. Він, фактично, створив Чернігівське літературно-філософське коло, де згуртував молодих письменників, серед яких вирізнялися Йоаникій Галятовський, Лаврентій Крщонович, Іван Орновський, Іван Величковський, Дмитро Туптало, Стефан Яворський та Іван Максимович. Архієпископ, нагадаю, був власником друкарні та видавав власним коштом книги своїх «учнів». Крім того, Лазар Баранович — автор різножанрових (і різномовних) книг: це й видані церковнослов'янською збірки проповідей «Меч духовний» (1666) і «Труби словес проповідних» (1674), і польськомовні поетичні збірки «Apollo chrześcijański opiewa żywoty świętych» (1670), «Lutnia Apollinowa» (1671), «Noty pięć ran Chrystusowych» (1680), «Księga śmierci» (1676), «Księga rodzaju» (1676), «W wieniec Bożej Matki» (1680) та полемічний трактат «Nowa miara starej wiary» (1675). Їхні назви Іван Величковський «ховає» у своєму тексті:

*Ten to, ktorego APOLLO gdy śpiewa,
Pewnie się pierwszy pogański zdumiewa,
Ktorego LUTNIA wdzięczniey gra, niż ona
u Ariona.*

*Ten to, co broniąc prawosławną wiarę,
Elaborował NOTIO y MIARĘ.
Co wydał księgi ŚMIERCI y RODZAIU,
ziemnemu kraiu.*⁷

Величковський майстерно бавиться зі словами, обігруючи, зокрема, сенси прізвища чернігівського архієпископа — і тут також залишаючись при книжковій темі.

*Baranek ony, który księgi w Niebie
Otwarza, ten że postanowił ciebie,
Baranowicza, byś się bawił temi
dary na ziemi.*⁸

Запрошений до гри-читання реципієнт без надзусиль вгадує відсилання до ще однієї новозавітної книги — Одкровення. Польське «Baranek» — це «Агнець Божий»; апокаліптичний

Агнець має владу розкрити запечатану книгу (Одкр 5), тож Іван Величковський зауважує подібність із Лазарем Барановичем-видавцем, якому нагадує: «Otwarzasz księgi, gdy wydaiesz one»⁹.

Наприкінці автор повертається до початку, себто до зерна, яке виростає, стає наукою і втамовує голод.

*Lud głodny swoją nasycasz nauką,
Ani też bywa to Tobie dokuką;
Zawsze zasiewasz niby Ziarna pszenne
słowa zbawienne.*¹⁰

Цей голод — це не прагнення повправлятися у словесних іграх для власного задоволення, підвищення самооцінки чи кар'єрних письменницьких амбіцій. Насамперед ідеться про голод душевний, який можуть утамувати слова спасіння.

Зерном теж є «Lucubrationcula Ioannis Velichkovski». Чернігівські друкарі на чолі з Іваном Величковським просять свого пастиря покірно прийняти скромний дарунок, що звершується словами: «A z naszej zawsze odbieray skłonności / Owoc wdzięczności»¹¹. Схоже, добре зерно посадив Лазар Баранович, коли воно принесло такі великі плоди вдячності.

Спочатку я сказала, що Бог веде подібне до подібного. Не буду заперечувати, що ці процеси можна бачити й пояснювати по-іншому. Але мене вабить думка, що люди зустрічають своїх людей зовсім не випадково, що це Господь їх дає чи, висловлюючись теологічно точніше, дарує. Мені хочеться вірити, що Бог приводить до вчителів, до яких хочеться уподібнюватися (бо вони вчать шукати). А ще мені подобається думати про процес пошуку подібностей і творення подібностей як про богоподібні: Бог створив людину на Свою подобу — і Йому сподобалося те, що вийшло. Певно, коли й ми творимо подібне — виходить добре.

Добре бути серед до себе подібних людей, ідей, книжок.

І насамкінець таки маю навести ще одну строфу з «Нічної праці Івана Величковського».

*Oto dziś gutta, iako powiadacie,
Cavat lapidem, rzeczą doznawacie.
Odłożyć kamień Chrystus rozkazuje,
a łza się snuie.*¹²

Мовлячи про Лазареве воскресіння, автор поєднав у чотирьох рядочках дві мови, якими зблизив різне каміння — але ще більше сенсів можна знайти поза текстом. Камінь від гробу, де спочивав Лазар, потребував Ісусової сльози, щоби бути відкоченим. Іван Величковський знайшов подібність у популярній латинській сентенції, що відома й українцям: крапля точить камінь. Хоча Іван Величковський не сказав тут більше нічого, лише *gutta cavat lapidem*, мені здається, що він дуже сподівався, що його мудрий читач може знати продовжену версію з комедії «Свічник» Джордано Бруно: «*Gutta cavat lapidem non vi, sed saepe cadendo. / Sic homo fit sapiens non vi, sed saepe legendo*», — що в перекладі Андрія Содомори звучить так: «Крапля камінь довбе не силою — крапля по краплі. / Мудрим стає чоловік не одразу — книжка по книжці».

ОЛЬГА ЧАПЛЯ

23 ЧЕРВНЯ 2023

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in </home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php> on line **284**

Примітки

1. Повний текст поеми з українським перекладом можна знайти на «Ізборнику».
2. Рідкісніші за білих ворон.
3. Кажуть, що коли народилася Мінерва, то Юпітер дозволив випасти на Родосі золотому дощу.
4. Коли народилася богиня мудрості,
*Дощ золотий на Родосі випав з високості:
Коли ж воскресав Лазар, то випав дощ,
дорожчий від золота.*
5. То чому ж Лазар був зв'язаний? Мабуть, тому,
*Аби показав світові всьому,
Що із зерна він зріс у снопик, який у жнива
в'язаний бува.*

*Зерно пшеничне смерть погребла,
А життя в снопик його розмножило.*

*Щасливе є ти, зерно, ти не зазнаєш шкоди,
маєш ти всі вигоди.*

6. Врожайніший плід бути ніде не може,
Як там, де слава Твоя, Боже.

7. Це той, чий «Аполлон», коли він співає,
*Неминуче груди [серця] поганські вражає,
Чия «Лютня» грає солодше,
аніж лютня Аріона.*

*Це той, хто, боронячи православну віру,
Створив «Істину» і «Міру».*

*Хто видав книги «Смерті» і «Життя»
земному світу.*

8. Агнець той, який розкриває книги на небі,
*Той же поставив тебе,
Барановича, щоб ти займався тими
дарами на землі.*

9. Ти розкриваєш книги, коли видаєш їх.

10. Люд голодний своєю живиш ти наукою,
*І це не буває для тебе обтяжливо;
Ти завжди засіваєш ніби зерна пшеничні
слова спасенні.*

11. А з нашої покірності завжди збирай
плід вдячності.

12. Як ото кажуть, крапля точить камінь,
Нині пізнаєте це в дійсності.

*Відкласти камінь Христос наказує,
і сльоза йому наvertsється.*